

BESEDA TUJIH AVTORJEV

O STRUKTURALNI LINGVISTIKI

Roman Jakobson

Jezikoslovje kot eno najpomembnejših področij sodobne svetovne znanosti pa tudi kulture je v zadnjih desetletjih doživelo velike novosti, povezane predvsem s smerjo strukturalne lingvistike. Ideje, ki jih je uvedla, so prenovile ne le pojmovanje jezika, ampak vplivale na druge znanosti od antropologije do sociologije in psihologije, razširile so se pa tudi v filozofijo umetnosti, estetiko in poetiko.

*Med najpomembnejšimi predstavniki nove lingvistične vede se zmeraj bolj omenja ime Romana Jakobsona, ki ga mnogi imenujejo: največji med živečimi lingvisti. Rodil se je leta 1896 v Moskvi. Tu je začel študirati in bil vrsto let v tesnem stiku z najvidnejšimi predstavniki modernega ruskega slovstva in likovne umetnosti — z Malevičem, Hlebnikovom in Majakovskim. Postal je središče moskovskega lingvističnega krožka, ki se je razcvetel predvsem po oktobrski revoluciji. Od leta 1920 je živel v Pragi, kjer je sodeloval v nastanku znamenitega praškega lingvističnega krožka. Pred nemško okupacijo Češkoslovaške se je moral umakniti v Skandinavijo (1939—1941), nato pa se je za stalno naselil v Ameriki. Zdaj je profesor na harvardski univerzi in eno od središč ameriške oziroma svetovne lingvistike, predvsem pa seveda slavistike, saj ji je posvetil mnoga svoja najpomembnejša dela. Njegova bibliografija navaja 216 knjig in študij ob številnih krajših spisih. Leta 1962 je začel izhajati izbor iz njegovih del v šestih knjigah. Tega leta je izšel v francoščini izbor najpomembnejših Jakobsonovih spisov pod naslovom *Essais de linguistique générale*.*

Da bi zanimanju za tega pomembnega lingvista in slavista, s tem pa tudi razumevanju moderne lingvistike odprli pot tudi v slovensko kulturo, objavljamo v prevodu pogovor o strukturalni lingvistiki, ki ga je Roman Jakobson pripravil za Francijo.

Ali mislite, da sta specifičnost ruskega jezika in njegova posebna narava ugodno vplivali na ustanovitev določene jezikovne šole?

Da, tako je. Vsaki jezikoslovni šoli dajejo določen pečat posebnosti domačega jezika. Toda v Rusiji je šlo za čisto drugačne dejavnike. Tamkaj je imel pomembno vlogo velik vpliv filozofskih tokov na jezikoslovno misel. Rusi so bili zelo dovzetni za zlato dobo nemške filozofije in še posebej za vlogo *Heglove dialektike*. Mislim na primer, da je nemogoče razložiti določene vidike jezikoslovnega nauka Trubeckoja, enega najpomembnejših predstavnikov lingvistične znanosti našega stoletja, ne da bi se spomnili, da je bil Hegel tisti filozof, ki je vplival nanj.

Torej naj bi rojstvo hegeljanskega metajezika pobudilo razvoj splošnega jezikoslovja?

Da. In prav tako vprašanje hegeljanske dialektike. Kar je značilno za Rusijo in kar je vedno imelo močan vpliv, to je ravno zanimanje študentov za filozofijo.

Ne moremo si zamisliti jezikoslovca, ki bi se tedaj branil prisluhniti filozofiji. Takšne primere sem našel na zahodu in niso me presenetili. V začetku sem verjel šalam. Filozof, ki je imel največ vpliva v mojih študentskih letih, je bil Husserl. *Husserlova Fenomenologija*, predvsem drugi del njegovih *Logische Untersuchungen* je bil predmet razgovora vseh mladih jezikoslovcev. Moram reči, da je šla stvar celo tako daleč, da smo se prvič in zadnjič lotili tihotapstva. Med prvo vojno je bilo v Rusiji prepovedano kupovati nemške knjige v tujini. Mi pa smo si priskrbeli primerke tega dela prek Nizozemske.

Toda Heglov vpliv lahko zasledimo v vseh humanističnih vedah, mar ne?

Da. Toda če govorim o lingvistiki, je to zato, ker jo poznam. V tistem času smo sprejeli Hegla z vso radikalnostjo mlade ruske misli. Še danes se spominjam mladega ruskega filozofa, ki je v psihološkem seminarju razpravjal o Husserlu, ga napadel, češ da vidi v njem nezadostnega antipsihologa! Husserla je obsojal kot psihologističnega privrženca!

Skratka, splošno jezikoslovje je bilo v svojem nastajanju intencionirano zoper »mentalizem«, ki se je zelo široko razmahnil na zahodu. Vsa filozofija jezika na zahodu je bila pravzaprav filozofija psihologov.

Da. Zanimivo je, da je imel na mlade ruske jezikoslovce tistega časa največji vpliv znanstvenik, za katerega je Husserl sam dejal, da ga ima za svojega najznamenitejšega učenca: Gustave Schpet. G. Schpet je objavil knjižico v času, ko sem bil še študent (med veliko vojno), nekakšen uvod v etnično psihologijo, v kateri prosi jezikoslovce, da bi se ukvarjali z lingvistično znanostjo brez opiranja na psihologijo. Govoril je, da je treba objektivirati jezik in gledati na jezikovne pojave zunaj okvira psihologije. Bila je to dobra šola. Toda naj se dopolnim: na splošno sem proti izolacionizmu. Danes je moja teza tale: sem za avtonomijo — avtonomija je čudovita na vseh področjih; pač pa sem proti izoliranju posameznih vprašanj, izolacionizem je zopr — na vseh področjih. Za tisto dobo je bilo zelo koristno poudariti *avtonomijo*. Sedaj, ko obstajata avtonomna lingvistika in avtonomna psihologija, se moramo vprašati, kako postaviti meje med posameznimi področji in kakšno naj bo interdisciplinarno delovanje med jezikoslovjem in psihologijo. Mislim, da je interdisciplinarno delo med psihologijo in lingvistiko zelo koristno: ne verjamem v hibridne tvorbe, kot je psiholingvistika.

In kako razlagate to precej zakasnelo odkritje pomembnosti splošnega jezikoslovja? Na kakšen način je postala splošna lingvistika model za humanistične znanosti?

Več vzrokov je in ne vem, kateri od njih je najvažnejši. Tisti, ki pravijo, da je jezikoslovje mlada znanost, se motijo. Toda zakaj? Neogramatiki, vladajoča šola v drugi polovici XIX. stoletja, so štelih historično lingvistiko za edino resnično znanstveno panogo jezikoslovja. Trdili so, da si je nemogoče zamisliti znanost o jeziku, ki ne bi bila zgodovinska. Toda

ti znanstveniki, ki so bili zelo zgodovinski na področju jezika, so bili naravnost antihistorični, kadar je šlo za jezikoslovje.

Mislili so, da se je lingvistika rodila z začetkom 19. stoletja, to je v trenutku, ko so bila načela historične lingvistike dovolj jasno postavljena. V resnici pa ne poznamo enega samega obdobja človeške zgodovine brez jezikoslovja. Lingvistika se je pojavila na Bližnjem vzhodu vsaj 2000 let pred n. š., nato pa imamo lepe rezultate jezikoslovne misli v stari Grčiji in Indiji. Zgodovina jezikoslovja še ni napisana. Vendar pa živijo jezikoslovne izkušnje. Lahko bi pokazali, kako velik vpliv so imeli na primer grški filozofi oziroma sanskritski slovničarji na celotno jezikovno miselnost našega časa. To naj bi bil prvi vzrok. Toda tu je še drugi.

Vzemimo nekatera imena prvorazrednih jezikoslovcev, pionirjev sodobnega jezikoslovja, na vzhodu in na zahodu. Na primer: Baudouin de Courtenay, Krouchewski — drugi Poljak (mogoče še večji od Baudouina), Franz Boas v Ameriki. Ko se sprašujemo, kaj jih je privedlo do jezikoslovja, nam že oni sami ponudijo odgovor: gre za ogromen sistem podzavestne logike, ki se je govoreči osebek ne zaveda, ki pa je hkrati določujoči sistem. Jasno je, da morajo ti pojavi postati predmet študija, že zato, ker gre tukaj za logiko, za družbeno strukturo, za strukturo, ki igra bistveno vlogo v življenju človeštva. Ta študij pa je šel lahko dlje kot analiza različnih superstruktur, zakaj *sleherni kulturni pojav suponira jezik*.

Omenimo še drugo dejstvo. Jezikoslovje je postalo vez med prirodoslovnimi in humanističnimi vedami. *Jezik je most med naravo in kulturo*. Ta pojav je značilen za človeštvo in za vse njegove predstavnike razen patoloških primerov. Treba je torej poiskati biološke vire, ki utemeljujejo jezik. Začenjamo jih razbirati. Po drugi strani pa jezik ni zgolj biološki pojav. Vprašanje otrokovega odnosa do jezika postavljamo drugače kot slavčevo petje ali druge pojave iz živalskega sveta. Jezik prinese s seboj tudi kulturo. Takšen pojav igra čisto specifično vlogo: združuje tako imenovane eksaktne vede s humanističnimi, z družbenimi vedami.

Ali bi mogli reči, da smo na današnji stopnji humanističnih ved, kakršne so antropologija ali pa tudi nekatere eksaktne znanosti, kot biologija, odkrili na vseh ravneh problematiko, ki je podobna vprašanju komunikacije, in da je pri tem jezikoslovje, ki se je najprej razmahnilo, nujno dalo pobude drugim znanostim?

Zdaj, ko začenjamo obravnavati humanistične vede kot znanosti, ki so v prvi vrsti komunikativne, je jasno, da besedna komunikacija postane model za vse druge komunikacijske znanosti. Vzroki za to so preprosti: posredovanje besednih sporočil je primarno: komuniciranje neverbalnih sporočil pa vključuje obstoj verbalnega jezikovnega sistema. Posredovanje drugih pojavov (Lévi-Strauss navaja komuniciranje v proizvodnji ali pa žensko komuniciranje) suponira eksistenco jezikovnih sporočil. Noben družben pojav ne more mimo posredovanja sporočil, predvsem jezikovnih sporočil. Tedaj je jasno, da je študij verbalnih sporočil primer mnogim drugim znanostim. Seveda pa — brez kakršnega koli imperializma! Imperializem je zoprn na vseh področjih našega življenja. Z ene strani gre za avtonomijo, z druge za integracijo. Toda integracija ne izključuje avtonomije. Nasprotno, integracija jo vključuje. Integracija je čudovita, medtem ko pa so priskutni heteronomija in poskusi, da bi analizirali pojave določenega področja z

mehaničnim poseganjem po merilih drugih področij. Kolonializem je neznošen v vseh plasteh življenja.

Med drugim je zelo presenetljivo, ko Lévi-Strauss pravi — in če se ne motim, uporablja naslednje besede — da se mu je strukturalna antropologija odkrila — uporabil je prav to besedo — pravzaprav med prebiranjem in spoznavanjem vaših del.

Claude Lévi-Strauss je zelo dobro uporabil nekatere jezikoslovne metode v antropologiji. Razglaša se za mojega učenca v jezikoslovju. To izjavo sprejemam s pogojem, da sem njegov učenec v antropologiji. Drug drugemu sva učenca. In moram reči, da je odločilnega pomena pri Lévi-Straussu to, da nikoli ni krojil lingvističnih načel, meril in postopkov za antropološke pojave, ki niso jezikovne narave. Znal je razbrati zaključke lingvistične metodologije, pri tem pa so njegove rešitve popolnoma avtonomne. In prav to je prineslo zelo pomembne izsledke. Vse govoričenje o jezikoslovnem imperializmu nima nobenega smisla. Res ni mnogo takih načel in metod, ki zadevajo vse humanistične znanosti in ne le jezikoslovja. Če je imelo jezikoslovje možnost (iz vzrokov, ki sem jih navedel), da jasneje razvije svojo metodologijo, s tem še ni rečeno, da je utemeljilo metodologijo, ki bi bila povsem lingvistična. Obstajajo postopki, ki jih lahko uporabljamo samo v zvezi z jezikom; z druge strani pa imamo tudi načela, ki so bila izdelana v jezikoslovju, ki pa so hkrati načela *splošne in primerjalne semiotike*, principi, ki se tičejo slehernega sistema znakov. Če je bila ta metoda najprej izdelana v zvezi z jezikom, je zato tudi razumljiva: jezik je osrednji sistem in primarni sistem znakov; ostali znakovni sistemi vključujejo obstoj jezika; vendar pa vsak znakovni sistem suponira svoja lastna načela.

Da. Ali bi vam smel v zvezi s tem zastaviti novo vprašanje? Kibernatika in matematični formalizem sta odkrila tip jezika, ki se razlikuje od načina izražanja, s katerim se ukvarjajo jezikoslovci. Skušajo namreč definirati jezik, ki ni vezan na podobe, torej verbalno izražanje, ki ne ustreza prisodobam. Nasprotno pa k fonologiji usmerjeno jezikoslovje skuša poiskati vsakemu znaku ustrezno podobo in hkrati daje prednost jezikovnemu izrazu. Ali ni za lingvistiko poseben problem dejstvo, da se dandanes razvija komunikacijski sistem, ki nekako krepi sistem matematične komunikacije, medtem ko na drugi strani splošna lingvistika kaže v bistvu fonološko usmeritev?

Dovolite mi, da malo po svoje formuliram vprašanje in da povem naslednje: formalni načini izražanja ne izključujejo jezikovnega izraza, izključujejo pa nasprotje med jezikom in jezikovnim izrazom, nasprotje med zakonom in dejanskim sporočilom. To je zelo važno vprašanje. Naravni jezik, kot ga imenujejo logiki, naš vsakdanji jezik, običajni jezik, ni edini jezik: tu so še številne superstrukture, ki so formalizirane ali polformalizirane in katerih eden najčistejših izrazov je matematični račun. Ali se mora jezikoslovec ukvarjati s temi jeziki ali ne? Seveda se mora. Zmerom ponavljam, da je resnično *področje jezikoslovja jezik v vsej svoji raznovrstnosti in v vsem svojem bogastvu*. V današnjem času se pojavljajo zelo zanimivi poskusi komparativnega preučevanja različnih jezikovnih tipov (različnih tipov formaliziranih jezikov in naš vsakdanji jezik). Najzanimivejši poskus je sedaj v tisku. Gre za knjigo E. Harrisa o matematičnem jezikoslovju, v

kateri avtor preučuje, analizira in tolmači različne načine izražanja s stališča teorije grup. To delo prinaša zelo zanimive izsledke. Knjiga se močno razlikuje od prvega Harrisovega dela, ki je povzročilo mnogo hrupa, ker je avtor v njem eliminiral pomen, medtem ko je sedaj uvedel pojem in koncept pomena na vseh področjih in ravneh.

Za katero stvar gre torej lingvistu? Predvsem si moramo priklicati v spomin, da so vsi ti formalizirani jeziki strukture, zakaj vsaka teh struktur vključuje ne le že obstoječo naravno govornico, temveč tudi možnost, da jo prevedemo v naravni način izražanja. Kar zadeva matematiko, se popolnoma strinjam z Borelovimi trditvami, ki so jih nič kolikokrat ponovili Niels Bohr in drugi matematiki, da namreč matematika zahteva kontrolo naravnega jezika in da seveda vključuje možnost prevajanja v naravni jezik. Danes kliče prav to vprašanje odnosov med različnimi formaliziranimi jeziki in naravnim jezikom po sodelovanju jezikoslovcev in logikov. Seveda pod določenimi pogoji. Logiki ne smejo videti v našem naravnem jeziku — kot to često počenjajo — drugorazrednega, nejasnega, dvoumnega jezika... Mi lingvisti jim bomo odgovorili, da je to Andersenova »grda račka«, če že mora biti račka. Toda so še druge funkcije... Da bi jih mogli razumeti, je treba uvesti zelo pomemben razloček — med jeziki, ki jih v angleščini imenujemo *context free* in *context sensible* («konteksta proste» in »na kontekst vezane«). Biti konteksta prost pomeni ohraniti vselej pomensko identiteto, biti vezan na kontekst pa pomeni ustvarjati veliko razliko med splošnim pomenom neke enote in različnimi kontekstnimi pomeni.

In kakšen je obseg načina izražanja, ki je odvisen od konteksta? Gre za način izražanja, ki vključuje metaforo in metonimijo, gre za govornico v prisposodobah. Brez prenesenega načina izražanja seveda ni ustvarjanja. Ne le da ni pesniške stvaritve, tudi ne obstaja nobena možnost dinamičnega odnosa do jezika, ni nikakršnega jezikovnega izraza, ki bi nam omogočil, da obravnavamo nove situacije. Naravni jezik je tisti jezik, ki s priznavanjem metafor in metonimij predstavlja prvi pogoj za možnost znanstvenih odkritij.

Brez tega jezika je nemogoče odkrivati nova pota.

Prav on je gibal domišljije. Temu je treba dodati še dejstvo, da ne živimo v zgolj in čisto intelektualni ter spoznavnostni sferi. Seveda potrebujemo formule za formulacijo znanstvenih idej, toda v našem življenju je mnogo pojavov, ki zahtevajo določeno besedno mitologijo. Zelo zanimivo je, da se je v najnovejših jezikoslovnih delih, posebno še v Ameriki, pojavila smer, ki je hotela izključiti iz jezikovnih raziskav semantiko in pojem pomena nasploh. Jasno je, da je tak postopek na koncu koncev moral pripeljati do redukcije *ad absurdum*. Do tega je tudi v resnici prišlo. Nikakor ne bi hotel grajati te usmeritve, saj gre za zanimivo izkušnjo. Za biologa je zelo pomembno, da reže glave piščancem in da vidi, kakšne gibe piščanec lahko dela brez glave. Nevarno pa bi bilo, če bi biolog iz vsega tega zaključil, da je piščanec brez glave idealni piščanec! Ta etapa je že prekoračena. Znova se zastavlja vprašanje pomena.

Danes mnoge raziskave na področju jezikovne filozofije potrjujejo, da je semantika važna domena v jezikoslovju, da pomeni pravzaprav lingvistiko *minus* gramatika. Vsa ta dela dopuščajo leksikalne pomene, nočejo pa sprejeti gramatikalnih pomenov. Zakaj? Zato, ker gramatikalni pomeni v večini predstavljajo pojave prav nič nelogičnega in prav nič neintelektualnega

pomenjanja. Nasprotno pa so ti pomeni — in to so dokazali številni jezikoslovci, to potrjuje tudi poezija od svojih začetkov do danes — zelo važni za naše vsakdanje in poetično ter celo za naše znanstveno življenje. Vzemimo na primer slovnični pojav, sintaktični konstrukciji v nemščini in angleščini: *es regnet*, dežuje, *it rains*. Kaj pomeni ta »it«? Kaj je »es«? Ta neutrum praviloma brezosebni izrazov? Če so glede na logiko te konstrukcije izključene iz formaliziranih jezikov, pa vendarle imajo pomembno vlogo, po drugi strani pa ne verjamem, da bi bilo brez njih Freudu uspelo definirati pojem kot »it«, »Es«.

Psihoanalizi se odpira široko področje, in to prav študij vseh teh besednih pojavov, ki so mnogo bližji našemu življenju (rajši bi rekel sublimiranemu in ne podzavestnemu), življenju, ki je življenje, in ne življenju, kakršno se zrcali v eksaktnih znanostih. Teh pojavov ni mogoče izpustiti iz našega splošnega jezikoslovnega študija, še posebej pa ne iz semantike.

Zato sem največjo pozornost posvetil pomenom gramatikalnih kategorij.

Prevedel Vladimir Pogačnik